

*Малишівська І. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри англійської філології**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника**Близнюк Т. О.,**кандидат педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри педагогіки початкової освіти**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В РОМАНІ ГЕРБЕРТА ВЕЛЛСА «МАШИНА ЧАСУ»

Анотація. Статтю присвячено дослідженню наукових термінів з метою надання тексту емоційно-експресивних відтінків. За допомогою цих лексичних одиниць роль термінологічної лексики в системі художньо-естетичних засобів збагачення мови наукової фантастики зростає. Автор вживає терміни з означеннями, вводить їх до складу метафоричних та порівняльних конструкцій, персоніфікує їх і робить складником таких стилістичних фігур, як гіпербола та аллюзія. Досліджено, що найчастіші випадки такого вживання термінів бувають тоді, коли в основі переносного контекстуально-го значення спеціального слова лежать суб'єктивно-авторські асоціативні ознаки, що реалізуються лише в умовах певного контексту. Такий спосіб уживання термінів різних галузей наук Гербертом Веллсом свідчить про його великий творчий талант і вміння зацікавити читачів, які не відчують ніякого перевантаження тексту складними науковими термінами.

У результаті аналізу різних випадків уживання термінів з епітетами у складі метафор, персоніфікацій, порівняльних конструкцій та інших стилістичних фігур стає цілком зрозуміло, що автор науково-фантастичного роману Герберт Веллс вирізняється власним індивідуальним стилем. Усі конструкції з використанням термінів свідчать про надзвичайно широкий спектр авторського творчого мислення, його цікаві асоціації, пов'язані з тими чи іншими термінами. Веллс створює образи узагальнені, символічні, часто покладаючись на власні аналогії, проведені між певними, загально зрозумілими поняттями, об'єктами, явищами й термінами, які позначають щось наукове, нове та інколи складне для розуміння. Тому досить вагомими в художньому контексті виявляються індивідуально-авторські метафори, оскільки вони вимагають розуміння дійсності крізь призму світовідчуття навколишньої дійсності власне автором. У романі проаналізовані такі детермінологізовані лексичні одиниці: терміни, вжиті з означенням, терміни в метафоричних конструкціях, терміни, введені до порівняльних конструкцій, та персоніфіковані терміни.

Ключові слова: детермінологізація, метафора, персоніфікація, епітет, порівняльні конструкції.

Постановка проблеми. У Герберта Веллса є талант зацікавити читача, і завдяки оригінальним авторським прийомам введення термінів у текст письменник позбавляє відчуття змістового перевантаження науковою термінологією. Терміни мають здатність підпорядковуватися певному художньому словесному

оточенню і певній експресивній тональності твору, набуваючи відповідного стилістичного забарвлення. У такий спосіб терміни набувають певних стилістичних функцій, збагачують мову художнього тексту і водночас спонукають читача до роздумів, адже потрібно трактувати значення термінів з різних поглядів. У наш час, коли термінологія багатьох галузей науки, техніки і виробництва, яка була колись вузько спеціальна, стала загально-новітньою не тільки в книжно-літературному, а й в усно-розмовному вжитку, змінився і її стилістичний статус. Вона стала органічним і масовим компонентом сучасної мови, в тому числі й мови художніх творів. Відтворюючи в художніх образах характерні риси сьогодення, письменники не можуть ігнорувати і мовних прикмет суспільної дійсності [1].

Автори науково-фантастичних творів вводять різні наукові терміни в текст, використовуючи індивідуально-авторські способи і прийоми, і в такий спосіб надають термінам певного емоційно-експресивного забарвлення. Саме так терміни втрачають властиву їм нейтральність і в умовах певного контексту набувають певної образності. Ця образність створюється саме завдяки зіставленню двох змістових планів – відомого і нового, адже художня образність створюється на основі прямого значення терміна. При цьому, звичайно, передбачається, що читач досить підготовлений для того, щоб на фоні добре вже йому відомого прямого значення терміна в його мовній свідомості проектувалося зумовлене відповідним нестандартним контекстом переносне, метафоричне, тропеїчне значення, кожен раз інше, індивідуальне, суб'єктивно авторське. Відповідно, терміни, які використовуються письменниками-фантастами, зазнають експресивної детермінологізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроби окреслити термін як мовну одиницю та виявити його лінгвістичні та стилістичні прикмети під час його вживання в неоднорідних видах текстів у різних функціональних стилях мовлення здійснювало багато дослідників: О. Ахманова, Б. Головін, Т. Кияк, С. Коваленко, Д. Лотте, В. Мозговий, Т. Панько, О. Селіванова, А. Суперанська, І. Ющук та ін. Найбільше термінологічних одиниць містять літературні твори жанру фантастики, в яких зазвичай описані найновіші досягнення людства або навіть змальовані технології майбутнього. Цікавість цієї теми полягає в тому, що науково-фантастичні твори є надзвичайно популярними, адже висвітлюють здебільшого досягнення науки та техніки.

Мета статті – виявлення експресивно-стилістичних властивостей детермінологізованої лексики в романі Герберта Веллса «Машина часу».

Виклад основного матеріалу. У науково-фантастичних творах необхідними є описи та пояснення результатів різних досліджень, аргументації власної авторської думки. Для досягнення цього автором вживаються стилістичні засоби виразності. Особливістю творів Герберта Веллса є те, що він використовує різні стилістичні фігури (а саме метафори, персоніфікації, гіперболи, алюзії тощо) за допомогою введення до їх складу термінів з різних галузей науки. Тому термінологічна лексика в контексті творів наукової фантастики є необхідним засобом художнього осмислення дійсності. У романі «Машина часу» спостерігаємо такі випадки експресивної детермінологізації термінологічної лексики:

- вживання термінів з означенням, емоційна експресивність якого поширюється на об'єктивно нейтральне слово, позначуване терміном;
- вживання термінів у метафоричних конструкціях;
- персоніфікація термінів, коли об'єкт, позначуваний експресивно нейтральним терміном, виступає як жива істота;
- введення термінів до складу порівняльних конструкцій;
- терміни як складова частина різних стилістичних засобів.

Вживання термінів з епітетами. Термінологічні слова, вжиті в художньому тексті навіть без спеціальної стилістичної настанови, в цілком нейтральному «прозаїчному» плані з метою номінації відповідних об'єктів, не залишаються, однак, абсолютно нейтральними естетично. Можна умовно виділити деякі найбільш виразні випадки експресивної детермінологізації, викликані безпосередніми контактами термінів з елементами інших лексичних категорій. Це насамперед уживання терміна з означенням, емоційний вплив і психологічне забарвлення якого поширюється і на означуваний терміном об'єктивно нейтральний предмет. Часто це емоційно насичені слова, які вживаються як препозитивний або постпозитивний компонент терміна. Засобом створення емоційно-експресивного забарвлення терміна можуть виступати і прикметники в ролі означення. Як правило, ці слова не є термінами, а виступають епітетами, що характеризують термін, вносять емоційно-експресивний відтінок. Препозитивне щодо термінів використання прикметників-означень з яскраво вираженим емоційно-експресивним наповненням – емфатичний прийом, який дозволяє посилити виразність термінів. Герберт Веллс вживає такі **терміни з епітетами**: *great length, scientific diagram, flat surface, crystalline bar, translucent quartz, rudimentary civilization, volatile substance, colossal figure, horrible creature, perfected nature, bright planet* та ін. У такий спосіб ці терміни вже по-іншому сприймаються читачем. Він створює у своїй уяві якісь певні образи завдяки цим використаним епітетам.

“The thing was generally complete, but the twisted crystalline bars lay unfinished upon the bench beside some sheets of drawings, and I took one up for a better look at it” [2, с. 37].

Медицинський термін *нудота (nausea)* вживається з епітетом *смертельна (deadly)* для кращого вираження емоцій головного героя перед небезпекою.

Вживання термінів у метафоричних конструкціях. У мові наукової фантастики терміни можуть використовуватись автором у складі метафоричних конструкцій. У метафорі відображається здатність людини вловлювати схожість і подібність між різними індивідами, класами об'єктів, а потім за цією

схожістю переносити назви справжнього носія чи функції на характеризовану особу або предмет [3, с. 329].

У разі метафоризації терміна замість конкретного значення формується узагальнене, що спричиняє ускладнення семантичної структури слова [4, с. 7], бо характер образних асоціацій у митця дуже неоднорідний. Одні асоціації пов'язані зі значенням терміна. Вони виникають саме як результат застосування термінологічного поняття в якійсь іншій, не пов'язаній з цією терміносистемою, сфері людської діяльності. Підставою для такого перенесення терміна якраз і є близькість його значення до певних понять цієї сфери людських стосунків. Існують різноманітні підходи до класифікації метафор. У нашому дослідженні апелюємо до класифікації, запропонованої Н. Арутюновою [5, с. 10], яка розглядає метафори чотирьох типів: номінативні, образні, когнітивні та генералізуючі. Аналізуючи метафори, створені автором роману «Машина часу», виділяємо номінативні та образні метафори. Номінативні метафори можуть ґрунтуватися на безумовній аналогії:

“We are kept keen on the *grindstone of pain* and necessity, and, it seemed to me, that here was that hateful grindstone broken at last” [2, с. 55].

“But the Milky Way, it seemed to me, was still the same tattered streamer of star-dust as of yore” [2, с. 78]. Молочний Шлях у реченні порівнюється зі споконвічним потоком зоряного пилу.

Як свідчить проаналізований матеріал, Герберт Веллс використовує для створення метафор терміни з різних наук – медицини, астрономії, біології, хімії та ін. Отже, термінологічна лексика, що розширюється за рахунок метафоричних новотворів, слугує джерелом збагачення виразних засобів художнього мовлення. Терміни в певних умовах контексту мають можливість метафорично передавати поняття гіпотетичної більшості, перетворюючись на стилістичний прийом передачі образу.

Персоніфікація термінів. Герберт Веллс часто використовує в мові наукової фантастики і такий випробуваний художній прийом, як *персоніфікація*, коли означуваний експресивно нейтральним терміном об'єкт наділяється якостями живої істоти. Уособлення вважається найвиразнішою ознакою фольклору, зокрема казок, легенд, народних оповідок, загадок [6].

Автор персоніфікує термін «Машина часу» – *the Time Machine*, наголошуючи на тому, що машина запрацювала.

“It was at ten o'clock today that the first of all Time Machines began its career” [2, с. 43].

Схожим є і приклад з роману, в якому проілюстроване порівняння людини із властивостями Всесвіту:

“Well, on the third day of my visit, that was how the *world of Eight Hundred and Two Thousand Seven Hundred and One presented itself* to me!” [2, с. 63].

У цьому випадку автор наділяє світ властивостями людини. Адже лише людина може себе репрезентувати, а не світ. До того ж автор вводить для підсилення зворотний займенник *itself*, що саме світ виконує цю функцію.

Терміни як складова частина різних стилістичних засобів. Заслугують уваги і випадки, коли наукові терміни є складниками таких стилістичних фігур, як гіпербола та алюзія. Розглянемо випадок, в якому гіпербола утворена за допомогою терміна: “The *palpitating greyness* grew darker; then – though I was still travelling with **prodigious velocity** – the blinking succession of day and night, which was usually indicative of a slower pace, returned, and grew more and more marked” [2, с. 94] – автор перебільшує розміри жилки нітрату натрію, яка була знайдена вченими.

“Then I saw the thing was really a **monstrous crab-like creature**” [2, с. 95].

Веллс вдало апелює до маловідомого оповідання Грента Аллена «Pallinghurst Barrow», де сучасна людина зустрічає палеолітичних привидів: “For a queer **notion of Grant Allen’s** came into my head, and amused me. If each generation die and leave ghosts, he argued, the world at last will get overcrowded with them” [2, с. 65].

На рівні тексту спостерігаємо приклади повторення та перелічення термінів. Наприклад,

– повторюється математичний термін, який означає четвертий вимір:

“Really this is what is meant by **the Fourth Dimension**, though some people who talk about **the Fourth Dimension** do not know they mean it” [2, с. 32];

– повторюється термін *Time Machine*:

“Did I ever make a **Time Machine**, or a model of a **Time Machine**?” [2, с. 100].

Дуже часто в романі використано перелічення термінів різних тематичних груп. Наприклад: *перелічення математичних термінів*: “Clearly,” the Time Traveller proceeded, “any real body must have extension in FOUR directions: it must have **Length, Breadth, Thickness, and – Duration**” [2, с. 31];

перелічення геологічних термінів: “Parts were of **nickel**, parts of **ivory**, parts had certainly been filed or sawn out of **rock crystal**” [2, с. 37].

Порівняльні конструкції. Термінологічні слова в широких *метафоричних порівняннях*, де вони виступають і у своєму точному прямому значенні та, входячи до складу розгорненого тропа, можуть також сприйматися водночас у плані переносному [7, с. 145].

“My general impression of the world I saw over their heads was a tangled waste of beautiful bushes and flowers, a long neglected and yet weedless garden” [2, с. 49] – це речення має глибше значення, аніж здається з першого погляду. Аналізована метафора виражає негативне значення. Герберт Веллс описує, що коли його головний герой дивиться на світ, він бачить красиве місто, але покинуте і в руїнах. Цікавим здається і введення *астрономічних термінів до складу порівняльних конструкцій*, наприклад:

“I suppose it took her a minute or so to traverse the place, but to me she seemed to shoot across the room **like a rocket**” [2, с. 41].

Різні способи і прийоми стилістичного використання аналізованих термінів у науково-фантастичному романі зумовлюють зміни в їхній семантиці, появу певних конотативних відтінків.

Висновки. Отже, використання наукової термінології у мові наукової фантастики – це природне явище. Простежений шлях вживання цієї групи термінологічної лексики – від прямого до переносного – свідчить про великі художньо-зображувальні можливості майстра слова Герберта Веллса, його вміння доречно використовувати терміни на позначення понять, пов’язаних з науково-технічними досягненнями людства, шукати нові грані й асоціативні зв’язки. І, безперечно, використання термінів у мові наукової фантастики збагачує мову новими художніми й образно-зображувальними засобами. Різні способи і прийоми стилістичного використання аналізованих термінів у науково-фантастичному романі зумовлюють зміни в їхній семантиці, появу певних конотативних відтінків. У романі проаналізовані 109 детермінологізованих лексичних одиниць. Із цієї кількості 43,2% припадають на терміни, вжиті з означенням; 15,6% становлять терміни у метафоричних конструкціях, на терміни, вве-

дені до порівняльних конструкцій, припадає 21,1%; найменше відсотків становлять персоніфіковані терміни – 7,3%; терміни як складова частина різних стилістичних засобів – 12,8%. Отже, терміни різних галузей становлять продуктивний матеріал для формування нових лексико-стилістичних засобів.

Література:

1. Власенко В.В., Цепколенко А. О. Термінологічна лексика в поезіях Івана Драча. URL: http://www.nbu.gov.ua/Articles/kultnar/knp200232/knp32_9.doc
2. Wells H.G. The Time Machine & Other Works. Hertfordshire : Wordsworth Editions Limited, 2017. 343 p.
3. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови : підручник ; за ред. Л.І. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
4. Бевз Т.О. Загальні закономірності семантичної деривації (на матеріалі неологізмів педагогічної галузі). *Наукові записки*. Кіровоград, 2001. Вип. 35. С. 3–7.
5. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. *Теория метафоры*. Москва : Прогрес, 1990. С. 5–32.
6. Бібліотека української літератури. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/teoriya-literaturi/2756-personifikatsiya>
7. Алексеева Л.М. Термин и метафора: семантическое обоснование метафоризации. Пермь : ПГУ, 1998. 250 с.

Malyshivska I., Blyzniuk T. Expressive-stylistic peculiarities of determinologised vocabulary in Herbert Wells’ novel “Time Machine”

Summary. The article is devoted to the investigation of scientific terms with the aim of giving new emotionally expressive colors to the text. It has been found that the importance of terminological vocabulary in the process of enriching the system of artistic – aesthetic means of the science fiction language is growing constantly. The author uses terms with attributes, inserts them into metaphorical and comparative constructions, personifies them and makes them the constituent part of such stylistic figures as hyperbole and allusion. It has been investigated that the most common occasions of such usage of terms happen when author – subjective associative indications which may be realized only in some determined context form the basis of figurative contextual meaning of a special word. Such way of Herbert Wells’ usage of terms from different scientific spheres reveals great creative talent and the skill of attracting readers who don’t feel any overloading of the text by complicated scientific terms. Analyses of different occasions of usage terms with epithets as a part of metaphors, personifications, comparative constructions and other stylistic figures reveals the fact that Herbert Wells, the author of the science fiction novel, stands out as the prominent writer having his own individual style. All constructions in which terms are used show a very wide range of the author’s creative thinking, his interesting associations connected with different terms. Wells creates images which are rather general and symbolic, he often relies on his own analogies drawn between certain commonly used notions, objects, phenomena and terms which nominate something scientific, new and sometimes difficult for understanding. Consequently individual author metaphors are rather important as they require understanding of the reality in the light of the author’s understanding of the surrounding world. In the novel the following determinologised lexical units are analyzed: terms with attributes, terms in metaphorical constructions, terms used in comparative constructions and personified terms.

Key words: determinologisation, metaphor, personification, epithet, comparative constructions.